

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Χάρης Αθανασιάδης

Πολυμέρης Βόγλης

Η συγκρότηση των εθνικών κρατών κατά τον 19ο αιώνα συνοδεύτηκε από την οικοδόμηση μιας σειράς θεσμών που σκοπό είχαν τη διαμόρφωση και την εμπέδωση της οικείας κάθε φορά εθνικής ταυτότητας. Η δημόσια διοίκηση, η δικαιοσύνη, ο στρατός και η εκπαίδευση εκτός από τις ειδικές τους λειτουργίες επιτελούσαν επίσης την καλλιέργεια της αίσθησης του συνανήκειν ανάμεσα στους πολίτες του κράτους και, συνακόλουθα, διαμόρφωναν έναν νέο κόσμο, ριζικά διαφορετικό από τον παλαιό κόσμο των αυτοκρατοριών ή των πριγκιπάτων. Σε αυτό τον νέο κόσμο η πολιτική εξουσία προωθούσε ταυτόχρονα δύο φαινομενικά αντιθετικές διαδικασίες. Αφενός την εξατομίκευση, τον μετασχηματισμό των ανθρώπων σε άτομα με συγκεκριμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις, αφετέρου την ομογενοποίηση, τη μετατροπή του συνόλου των ανθρώπων σε πληθυσμό με κοινά χαρακτηριστικά. Για να επιτευχθεί η ομογενοποίηση, το σύνολο των πολιτών θα έπρεπε να ενστερνιστεί ένα ενιαίο σύστημα αξιών, ώστε να αισθάνεται πως ανήκει σε μια μεγάλη κοινότητα κατά πολύ ευρύτερη από τον κόσμο της άμεσης εμπειρίας του, να αποκτήσει δηλαδή μία συνεκτική συλλογική ταυτότητα. Αυτή την ενοποιητική λειτουργία, την οποία στην Ευρώπη επιτελούσε για αιώνες η εκκλησία, από τον 18ο αιώνα και εξής θα την αναλαμβάνει ολοένα και σε μεγαλύτερο βαθμό το κράτος. Εάν η εκκλησία με τις διδαχές, τις τελετουργίες και την υπόσχεση της μετά θάνατον ζωής όριζε τον βίο και παρήγε το φανταστικό των πιστών, το κράτος με τους νεωτερικούς διοικητικούς και ιδεολογικούς θεσμούς και μηχανισμούς του δια-

μόρφωνε τον βίο και το φανταστικό των πολιτών που ζούσαν στην επικράτεια του έθνους-κράτους.

Εθνικές βιβλιοθήκες, πινακοθήκες, θέατρα, αρχεία και μουσεία, εθνικοί οργανισμοί, επιτροπές και εταιρείες, εθνικά σύμβολα και μνημεία συνθέτουν έναν νέο κόσμο εντός του οποίου διαπαιδαγωγούνται οι πολίτες, σε όλο και μεγαλύτερη κλίμακα από τον 19ο αιώνα και εξής, να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και τη σχέση τους με τους άλλους με ριζικά διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι στο παρελθόν.¹ Το έθνος συγκροτείται ασφαλώς στο παρόν (το παρόν του 19ου αιώνα) και άρα με σύγχρονες για την εποχή θεσμικές πρακτικές και διαδικασίες. Η αίσθηση του συνανήκειν γεννιέται με την εντεινόμενη πυκνωση της επικοινωνίας, με την τυποποίηση των διαμεσολαβήσεων, την ομοιομορφία των κανόνων, τη συμμόρφωση στις ηγεμονικές αξίες και ιδέες και με τη σταδιακή άμβλυση των πολιτισμικών αποκλίσεων. Η εκπαίδευση, η δικαιοσύνη, η δημόσια διοίκηση, ο στρατός αναλαμβάνουν να φέρουν εις πέρας ένα κατεξοχήν νεωτερικό πρόταγμα: να διαμορφώσουν μια νέα κοινή ταυτότητα, έναν νέο κοινό κόσμο και μετατρέποντας τους αγρότες, τους τεχνίτες, τους εργάτες, τους εμπόρους σε Γάλλους, Ιταλούς, Γερμανούς, Έλληνες κ.ο.κ.²

Ωστόσο, ενώ το έθνος συγκροτείται στο παρόν, η αναφορά του βρίσκεται στο παρελθόν. Το έθνος αποκτά αίγλη και άρα συμβολική ισχύ όταν μπορεί να αποδείξει ότι η ύπαρξή του ανάγεται στο παρελθόν, το ιστορικό βάθος που προσδίδει το παρελθόν αποδεικνύει την αντοχή του έθνους στον χρόνο. Όσο πιο πίσω στο παρελθόν τοποθετείται η καταγωγή ενός έθνους, τόσο πιο ισχυρή γίνεται η εθνική ταυτότητα και σημαντικό γίνεται το παρελθόν στην κατασκευή της. Γι' αυτό τον λόγο και η γέννηση των επιστημών της ιστορίας, της φιλολογίας και της αρχαιολογίας κατά τον 19ο αιώνα συνδέεται άρρηκτα με την «εθνική» αποστολή που καλούνται να υπηρετήσουν: να αποδείξουν αφενός την καταγωγή του έθνους στο απώτερο παρελθόν και αφετέρου τη συνέχεια του έθνους από τότε μέχρι τη σύγχρονη εποχή.

Κεντρικό στοιχείο συνεπώς της εθνικής διαπαιδαγώγησης, άρα κομβικό στοιχείο της υπό διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας, είναι η ένθεση του παρελθόντος στο παρόν. Οι δυο χρονικότητες (παρόν και παρελθόν) συνυπάρχουν και διασταυρώνονται. Έτσι, ενώ οι κοινωνίες εξελίσσονται και αναπτύσσο-

1. Η πιο πρόσφατη και εμπειριστατωμένη μελέτη για την κατασκευή του εθνικού παρελθόντος είναι της Χ. Κουλούρη, *Φουστάνελες και χλαμύδες. Ιστορική μνήμη και εθνική ταυτότητα, 1821-1930* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2020).

2. Αναφερόμαστε στην κλασική μελέτη του E. Weber, *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870-1914* (Στάνφορντ: Stanford University Press, 1976).

νται ακολουθώντας τα κυρίαρχα προτάγματα του εκσυγχρονισμού και της νεωτερικότητας, ταυτόχρονα διατηρούν την επαφή, την αναφορά στο παρελθόν. Δίπλα στον θαυμασμό για επιτεύγματα της νεωτερικότητας, όπως ο σιδηρόδρομος και η βιομηχανία, υπάρχει η έγνοια για τη διατήρηση του παρελθόντος. Για τον David Lowenthal αυτή η έγνοια φαίνεται στη συστηματική έρευνα για τον εντοπισμό των υλικών ιχνών του παρελθόντος, την προστασία και την έκθεσή τους σε κατάλληλους χώρους, την αναστήλωση, τη μετακίνηση ή την αναπροσαρμογή τους.³ Με άλλα λόγια αφητηριακά οικοδομείται μια πυκνή σχέση ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν, η οποία κατά τον 19ο αιώνα αποτυπώθηκε ως συνέχεια μεταξύ του συλλογικού παρόντος και ενός κοινού παρελθόντος. Τα προβλήματα που ανακύπτουν στην αρχική δόμηση της σχέσης και κατόπιν στη διαρκή επιβεβαίωση της συνέχειας υπήρξαν και παραμένουν πολλά και ποικίλα.

Το παρελθόν θα πρέπει να είναι ένδοξο ώστε να αποτελεί πηγή υπερηφάνειας στο παρόν και άρα να διευκολύνει την ταύτιση των εκάστοτε μελών του έθνους με τον κόσμο των προγόνων. Το παρελθόν αναδύεται ένδοξο όταν φέρει στον σκληρό του πυρήνα όσα ακόμη και σήμερα θεωρούνται ζηλευτά: την ανδρεία στις μάχες με αλλοεθνείς εχθρούς, τα επιτεύγματα στις τέχνες και τα γράμματα, την ισχύ και τη λαμπρότητα της εξουσίας. Το παρελθόν οφείλει να είναι μακρινό, όσο πιο μακρινό τόσο μεγαλύτερη η αίγλη του. Η αρχαιότητα ενός έθνους, η ανάδυσή του ει δυνατόν από τον αρχέγονο κόσμο των θρύλων του, προσφέρει προβάδισμα στον ιδιότυπο ανταγωνισμό ανάμεσα στα νεωτερικά έθνη για κύρος, ενώ θεμελιώνει το δικαίωμα της παροντικής του παρουσίας και συχνά αντισταθμίζει συμβολικά την απουσία ισχύος και επιτευγμάτων στο παρόν. Στον 19ο και τον 20ό αιώνα το παρελθόν χρησιμοποιήθηκε για να θεμελιωθούν τα λεγόμενα «ιστορικά δικαιώματα» των εθνικών κρατών. Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία, η βυζαντινή αυτοκρατορία, η «Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους» δεν αποτελούσαν απλώς ένδοξες περιόδους για την ιταλική, ελληνική ή γερμανική εθνική ιστοριογραφία, αλλά αποτύπωναν και τις φιλοδοξίες της πολιτικής εξουσίας την εποχή της ανόδου του εθνικισμού στην Ευρώπη.

Ασφαλώς όσα αμυδρά διακρίνονται στην αχλή των μύθων –ένας Αγαμέμνονας, ένας Μωυσής, ένας βασιλιάς Αρθούρος– χρειάζονται την αδιάλειπτη συνέχειά τους. Αν όχι με κορυφώσεις έστω με υφέσεις, αν όχι θριαμβευτικά έστω τραυματικά, το έθνος οφείλει να επιβεβαιώνει διαρκώς την παρουσία

3. D. Lowenthal, *The Past is a Foreign Country* (Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 1985), σ. 263-324.

του στο διάβα των αιώνων, ωστόσο εκβάλλει στο εκάστοτε παρόν. Η σχέση του παρόντος με το παρελθόν παραμένει ορατή και αδιαμφισβήτητη όταν δεν στιγματίζεται από διακοπές και κενά, όταν διασφαλίζεται η συνέχεια. Η σχέση ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν οικοδομείται (άρα διαμεσολαβείται) από την ιστορία, οπότε πράγματι το κρίσιμο ερώτημα είναι: Πώς το παρελθόν μετατρέπεται σε ιστορία; Γνωρίζουμε ότι κομβικό ρόλο στη μετατροπή του παρελθόντος σε ιστορική αφήγηση διαδραμάτισαν οι ακαδημαϊκοί ιστορικοί. Η θεμελίωση της ιστορίας ως επιστήμης και η κυριαρχία του ιστορικισμού κατά τον 19ο αιώνα συμβάδισαν με την εθνική ιστοριογραφία. Ο Λεόπολντ φον Ράνκε, ο Γιόχαν Γκούσταφ Ντρόιζεν, ο Τέοντορ Μόμσεν, ο Φρανσουά Γκιζό, ο λόρδος Άκτον, ενόσω συνέθεταν τις μεγάλες βιογραφίες λαών και πολιτικών ηγετών, θεμελιώναν ταυτόχρονα τα βασικά ερμηνευτικά σχήματα των επιμέρους εθνικών ιστοριογραφιών που αναπτύχθηκαν ακολούθως, κατά τον 20ό αιώνα.⁴ Στην περίπτωση της ελληνικής ιστοριογραφίας το ερμηνευτικό σχήμα που καθιερώθηκε τον 19ο αιώνα και παραμένει ισχυρό μέχρι σήμερα είναι η ιστορική συνέχεια του ελληνικού έθνους από την αρχαιότητα μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Το ερμηνευτικό σχήμα κατατέθηκε από τον Σ. Ζαμπέλιο και τον Κ. Παπαρρηγόπουλο και επικεντρωνόταν στο να καλύψει τα «κενά» που υπήρχαν μέχρι τότε στη συνέχεια του ελληνικού έθνους με την ένταξη σε αυτήν αφενός των αρχαίων Μακεδόνων και αφετέρου της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Επιπλέον, η ένταξη αυτών στην ελληνική εθνική ιστορία απηχούσε και τους αλτρωτικούς στόχους του ελληνικού βασιλείου και της «Μεγάλης Ιδέας».⁵

Σήμερα ωστόσο γνωρίζουμε ότι παρότι πρωταγωνίστησαν, οι ιστορικοί δεν ήταν οι μόνοι που ενεπλάκησαν στην ανασύνθεση του παρελθόντος. Κρίσιμο ρόλο διαδραμάτισαν επίσης ποιητές και πεζογράφοι, ζωγράφοι και γλύπτες, δημοσιογράφοι, πολιτικοί και οπωσδήποτε οι δάσκαλοι των δημοτικών σχολείων και οι καθηγητές των γυμνασίων και λυκείων – ένας ολόκληρος στρατός διανοουμένων που λειτούργησαν ως ιεροφάντες του έθνους (ο καθένας στον χώρο και

4. Γκ. Υγκερς, *Η ιστοριογραφία τον 20ό αιώνα. Από την επιστημονική αντικειμενικότητα στην πρόκληση του μεταμοντερνισμού* (Αθήνα: Νεφέλη, 2006), σ. 39-49. Γ. Κόκκινος, *Από την ιστορία στις ιστορίες. Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998), σ. 141-159. Για τις απαρχές της ιστορικής επιστήμης στην Ελλάδα, βλ. Β. Καραμανωλάκης, *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών* (Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας/Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ, 2006).

5. Γ. Κουμπουρλής, *Οι ιστοριογραφικές οφειλές των Σ. Ζαμπέλιου και Κ. Παπαρρηγόπουλου. Η συμβολή Ελλήνων και ξένων λογίων στη διαμόρφωση του τρίσημου σχήματος του ελληνικού ιστορισμού (1782-1846)* (Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, 2012).

το κοινό που του αναλογούσε) διαμορφώνοντας, αναμορφώνοντας ή διαχέοντας ποικιλότροπα εικόνες και εξηγητικά σχήματα για το εθνικό παρελθόν. Στις αρχές του 20ού αιώνα υπήρξε μια αναβίωση του ενδιαφέροντος στη δημόσια σφαίρα για τη βυζαντινή αυτοκρατορία. Με την έξαρση των Βαλκανικών Πολέμων και τις επιτυχίες των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων υπό την αρχιστρατηγία του διαδόχου Κωνσταντίνου υπήρξε μια διαρκής και ενορχηστρωμένη συσχέτισή του με τον τελευταίο βυζαντινό αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Παλαιολόγο. Το μήνυμα ήταν σαφές: με τη νικηφόρα έκβαση των Βαλκανικών Πολέμων το ελληνικό βασίλειο προοριζόταν να αναβιώσει τη βυζαντινή αυτοκρατορία. Ο σταυρός με την επιγραφή «Εν τούτω νικά» πάνω από τον Παρθενώνα κοσμούσε τα γραμματόσημα της εποχής, ο δικέφαλος αετός απεικονιζόταν όλο και πιο συχνά σε έντυπα και τελετές, εκδόθηκε το ιστορικό μυθιστόρημα της Πηνελόπης Δέλτα *Στον καιρό του Βουλγαροκτόνου* που γνώρισε μεγάλη εκδοτική επιτυχία.⁶

Θα ήταν λάθος να υποθέσει κανείς ότι οι ιστορικοί ήταν απόντες σε αυτή τη διαδικασία. Η εικόνα του ιστορικού ο οποίος είναι απομονωμένος από την κοινωνία και ασχολείται μόνο με την έρευνα και τη διδασκαλία δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Το αντίθετο ισχύει, οι ιστορικοί είχαν πάντα παρέμβαση στη δημόσια σφαίρα και ιδιαίτερα τον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ού συχνά συμμετείχαν ενεργά στις πολιτικές εξελίξεις της εποχής τους με δημόσιες διαλέξεις και αρθρογραφία στον Τύπο, συμμετείχαν σε επιτροπές που συμβούλευαν κυβερνήσεις και, πιο σπάνια, κατείχαν πολιτικά αξιώματα, όπως ο καθηγητής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Σπυρίδων Λάμπρος, ο οποίος διετέλεσε πρωθυπουργός το 1916-1917.⁷ Γενικότερα, οι ιστορικοί πάντα διαδραμάτιζαν ρόλο στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας καθώς με το έργο, το κύρος και τη δημόσια παρουσία τους επηρέαζαν τις αντιλήψεις της κοινωνίας για το παρελθόν. Ωστόσο, αυτό που έχει αλλάξει με το πέρασμα του χρόνου είναι ότι τα όρια μεταξύ της ακαδημαϊκής και δημόσιας ιστορίας έχουν γίνει δυσδιάκριτα, ότι η σχέση ανάμεσα στη μελέτη του παρελθόντος από τους ιστορικούς και την πρόσληψη του παρελθόντος από την κοινωνία έχει γίνει πιο σύνθετη. Στη σύγ-

6. Κουλούρη, *Φουστάνελες και χλαμύδες*, σ. 338-350. Για τις αποτυπώσεις των εθνικών διεκδικήσεων στα γραμματόσημα βλ. Κ. Τσιτσελίκης, *Σύνορα, κυριαρχία, γραμματόσημα. Οι μεταβολές του εθνικού εδάφους, 1830-1947* (Πειραιάς: Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη, 2021). Για μια κριτική προσέγγιση του έργου της Πηνελόπης Δέλτα από τη σκοπιά των ιστορικών βλ. Α.Π. Ζάννας (επιμ.), *Π.Σ. Δέλτα. Σύγχρονες προσεγγίσεις στο έργο της* (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας/ Μουσείο Μπενάκη, 2006), ιδιαίτερα τις συμβολές του Σ. Καράβα και της Τ. Κιουσοπούλου.

7. Για τον Σπυρίδωνα Λάμπρο και τη σχέση του με την πολιτική βλ. E. Gazi, *Scientific National History. The Greek Case in Comparative Perspective* (Φρανκφούρτη: Peter Lang, 2000), σ. 119-133.

χρονη εποχή «το παρελθόν μπορεί να διεκδικείται με όρους διαφορετικούς από εκείνους της επίσημης ιστορίας και για λόγους που την ξεπερνούν».⁸

Η μετουσίωση του παρελθόντος σε ιστορία υπήρξε και συνεχίζει να είναι μία σύνθετη διαδικασία, γιατί ξεπερνά κατά πολύ τόσο τα μέσα που χρησιμοποιεί η επίσημη ιστορία, δηλαδή τον έντυπο λόγο, όσο και τους σκοπούς της έρευνας και μελέτης των ιστορικών. Ως προς τα μέσα περιλαμβάνει όλες εκείνες τις καλλιτεχνικές αναπαραστάσεις (πίνακες, γκραβούρες, φωτογραφίες) που αντλούσαν έμπνευση από τις περιπέτειες του έθνους· τα υλικά κατάλοιπα όπως αυτά αναδεικνύονταν και επιδεικνύονταν ως αντικείμενα θαυμασμού σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους· τις δημόσιες επιτελέσεις της επίσημης μνήμης (εορτασμοί, επέτειοι, τελετές και ανδριάντες, ηρώα, μνημεία). Όσο πλησιάζουμε στη σύγχρονη εποχή πολλαπλασιάζονται τα μέσα, οι φορείς, οι τρόποι που διαμορφώνουν την αντίληψη της κοινωνίας για το παρελθόν και αυτό που ονομάζουμε ιστορική κουλτούρα. Οι ιστορικοί στη σύγχρονη εποχή έχουν χάσει πλέον το μονοπώλιο στην παραγωγή ιστορικής γνώσης και η ιστορική κουλτούρα πλέον δημιουργείται μέσα από κινηματογραφικές ταινίες, ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές, ψηφιακά παιχνίδια (historical games), ιστότοπους, διαδικτυακές συζητήσεις και αντιπαραθέσεις, ψηφιακά μουσεία, ιστορικούς περιπάτους και πάρα πολλά άλλα. Στη μετουσίωση συνεπώς του παρελθόντος σε ιστορία συμμετέχουν με τον δικό τους τρόπο άτομα με διαφορετικές εξειδικεύσεις (όπως, μεταξύ άλλων, εκπαιδευτικοί, καλλιτέχνες, επιμελητές εκθέσεων, δημοσιογράφοι), ποικίλοι κρατικοί φορείς αλλά και ιδιωτικοί θεσμοί, οι οποίοι ξεδιπλώνουν μια ευρεία γκάμα από επικοινωνιακές και επιτελεστικές πρακτικές, παράγοντας επίσης προσεγγίσεις του παρελθόντος που αποκλίνουν από τις μεθοδολογικές δεσμεύσεις της ιστορικής επιστήμης.

Οι σκοποί της έρευνας και μελέτης των ιστορικών διαφέρουν από αυτούς της δημόσιας ιστορίας. Οι ιστορικοί ενδιαφέρονται για την ανασύνθεση της κοινωνίας του παρελθόντος, δηλαδή για τις κοινωνικές αλλαγές, τις πολιτικές εξελίξεις, τους οικονομικούς μετασχηματισμούς ή τα πολιτισμικά ρεύματα. Η δημόσια ιστορία, από την άλλη, είναι πολύ πιο προσανατολισμένη προς τη συλλογική μνήμη και ταυτότητα. Ανασύρει και αναδεικνύει από το παρελθόν εκείνα τα γεγονότα, πρόσωπα, φαινόμενα, εξελίξεις που συνιστούν το κοινό παρελθόν ενός συνόλου ανθρώπων (όπου το σύνολο μπορεί να είναι ένα έθνος αλλά και οι κάτοικοι μιας πόλης ή μιας περιοχής, τα μέλη ενός πολιτικού κόμματος, μια μειονότητα κ.ο.κ.) για να διαμορφώσει μια αίσθηση του

8. X. Εξεργιζόγλου, *Η δημόσια ιστορία. Μια εισαγωγή* (Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2020), σ. 21.

συνανήκειν στο παρόν. Η συλλογική μνήμη είναι καταστατικό στοιχείο μιας συλλογικής, εθνικής, στην προκειμένη περίπτωση, ταυτότητας, εντούτοις η σχέση μεταξύ τους δεν είναι δεδομένη. Αντίθετα συνιστά προϊόν μιας ιστορικής διαδικασίας, κατά την οποία το παρελθόν μεταπλάθεται ούτως ώστε να ανταποκριθεί στις ανάγκες της ταυτότητας στο παρόν. Σε αυτή τη διαδικασία κάποιες πτυχές του παρελθόντος αποσιωπώνται και άλλες αναδεικνύονται, κάποιες επινοούνται και άλλες προσαρμόζονται μέχρις ότου δημιουργηθεί η κατάλληλη αφήγηση η οποία θα κυριαρχήσει και θα γίνει η επίσημη αφήγηση για το παρελθόν. Η επίσημη αφήγηση αναπαράγεται για τις επόμενες γενιές και καθίσταται το «εθνικό παρελθόν», το οποίο μέσα από την επανάληψη και τη μετάδοση από γενιά σε γενιά πλέον εμπεδώνεται στην κοινωνία ως δεδομένο και γίνεται «εθνική μνήμη».

Η ιστορική διαδικασία της κατασκευής εθνικής μνήμης και εθνικής ταυτότητας καλύπτει στην Ευρώπη μια μεγάλη χρονική περίοδο που εκτείνεται από τα τέλη του 18ου αιώνα (με ορόσημο τη Γαλλική Επανάσταση) μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα (με την αναζωπύρωση της πατριωτικής μνήμης τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια λόγω της ναζιστικής κατοχής και της Αντίστασης). Στον πυρήνα της εθνικής μνήμης ήταν η «λατρεία των νεκρών», η οποία πήρε μαζικές διαστάσεις στον 20ό αιώνα. Κατά μια έννοια, η μνήμη εκδημοκρατίστηκε λόγω των τεράστιων απωλειών στα πεδία των μαχών κατά τη διάρκεια των ολοκληρωτικών πολέμων και οδήγησε στην κατασκευή στρατιωτικών νεκροταφείων και μνημείων πεσόντων. Τα μνημεία δεν αφορούσαν πλέον μόνο επιφανείς επαναστάτες, οπλαρχηγούς, πολιτικούς, λόγιους ή στρατηγούς αλλά και τον «άγνωστο στρατιώτη». ⁹ Από τα τέλη του 20ού αιώνα υπήρξε μια νέα πραγματική έκρηξη μνήμης. Από τη μια πλευρά στις χώρες της Α. Ευρώπης μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων και τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης υπήρξε μια συντονισμένη προσπάθεια να ξαναγραφεί η σύγχρονη εθνική ιστορία αυτών των χωρών ως η τραγωδία της υπαγωγής σε διαδοχικά ολοκληρωτικά καθεστώτα (τον ναζισμό και τον κομμουνισμό).¹⁰

9. G.L. Mosse, *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars* (Νέα Υόρκη/Οξφόρδη: Oxford University Press, 1990), σ. 70-106. Για το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη βλ. Ε. Κούκη, «Ο ήρωας, το πλήθος και η εξουσία. Το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη της Αθήνας», στο Ε. Αβδελά, Ρ. Αλβανός, Δ. Κουσουρής και Μ. Χαραλαμπίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στο Μεσοπόλεμο. Μετασχηματισμοί και διακυβεύματα* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2017), σ. 63-82. Βλ. επίσης, Α. Τενεκετζής, *Τα μνημεία για τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Εικονομαχίες στην Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου (1945-1975)* (Αθήνα: Ασίνη, 2020).

10. Χ. Φλάισερ, *Οι πόλεμοι της μνήμης. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στη δημόσια ιστορία* (Αθήνα: Νεφέλη, 2008), ιδιαίτερα το δεύτερο μέρος.

Από την άλλη, σε άλλες χώρες υπήρξε η προσπάθεια ένταξης στην εθνική μνήμη όλων εκείνων που μέχρι τότε είχαν αποκλειστεί ή παραγκωνιστεί. Σε αυτή τη νέα, συμπεριληπτική εκδοχή της εθνικής μνήμης στη σύγχρονη εποχή απόκτησαν θέση, για παράδειγμα, η εξόντωση των Εβραίων στη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, οι μειονότητες, οι αυτόχθονες πληθυσμοί, η επαχθής κληρονομιά της αποικιοκρατίας.¹¹ Τέλος, στη σύγχρονη εκδοχή της εθνικής μνήμης κεντρική φιγούρα δεν είναι ο ήρωας, όπως στο παρελθόν, αλλά το θύμα, δεν είναι ο άγνωστος στρατιώτης αλλά ο άγνωστος πολίτης: οι άνδρες, οι γυναίκες, τα παιδιά που επέζησαν των στρατοπέδων συγκέντρωσης, οι άμαχοι, οι εκτοπισμένοι, οι πρόσφυγες.

Σημαντικό ρόλο στη διαδικασία κατασκευής της εθνικής μνήμης και της εθνικής ταυτότητας έπαιξαν οι τελετές. Εάν τα μνημεία στέκουν ακίνητα στον χώρο και αμετάβλητα στον χρόνο για να μας θυμίζουν τους επιφανείς ή μη νεκρούς, οι τελετές αντίθετα χαρακτηρίζονται από τη συμμετοχή των ζωντανών που αναλαμβάνουν να τιμήσουν τους νεκρούς. Παρελάσεις, πομπές, λιτανείες, εορτασμοί, δρώμενα αποτελούν διαφορετικές τελετουργίες και επιτελέσεις της μνήμης μέσα από τις οποίες το ηρωικό παρελθόν μεταφέρεται στο παρόν. Με διαφορετικούς τρόπους ανά εποχή, το παρελθόν οπτικοποιείται και αναβιώνει, ενώ η συμμετοχή σε αυτές τις τελετές εμπέδωνε την αίσθηση της κοινότητας και της ταυτότητας, ενώ παράλληλα η τελετουργική χρήση του παρελθόντος αποτελούσε πηγή νομιμοποίησης της κυρίαρχης εξουσίας.

Κεντρική θέση στο φάσμα των τελετών που συνέχουν το παρόν με το παρελθόν κατέχουν αδιαμφισβήτητα οι εθνικές επέτειοι. Οι εθνικές επέτειοι και οι τελετές που τις συνοδεύουν αποτελούν πράγματι παραδειγματικές περιπτώσεις για τη μετουσίωση του παρελθόντος σε εθνικό αφήγημα και για τη διαμόρφωση και ενστάλαξη της κοινής εθνικής ταυτότητας. Αναφορικά με τις εθνικές επετείους ανακύπτουν μια σειρά από ερωτήματα. Το πρώτο ερώτημα είναι ποια από τα επεισόδια του παρελθόντος μνημονεύονται προνομιακά αναγόμενα σε εθνικές εορτές. Εύκολα θα συμφωνήσουμε πως τα γεγονότα αυτά αντλούνται από τη νεότερη ιστορία των εθνών και συνδέονται με θεμελιώδεις στιγμές των νεωτερικών κρατών: με την κήρυξη της ανεξαρτησίας ή της επανάστασης που οδήγησε σε αυτή, με την απελευθέρωση από την ξένη κατάκτηση, την έναρξη ή τη λήξη ενός νικηφόρου πολέμου και, σπανιότερα,

11. Α.Μ. Δρουμπούκη, *Μνημεία της λήθης. Τχνη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα και την Ευρώπη* (Αθήνα: Πόλις, 2014). Γ. Κόκκινος, Ε. Λεμονίδου και Β. Αγτζίδης (επιμ.), *Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης. Ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την ιστορία και τη μνήμη* (Αθήνα: Ταξιδευτής, 2010).

με κάποια σπουδαία πολιτειακή αλλαγή ή με το κρίσιμο γεγονός που οδήγησε σε αυτήν. Είναι επίσης προφανές πως η ιστορία του έθνους συνυφαίνεται με την ιστορία του νεωτερικού κράτους και για τον λόγο αυτό απουσιάζουν εθνικές επέτειοι που αναφέρονται σε παλαιότερες εποχές, όσο ένδοξες και εάν είναι αυτές – κανείς δεν διανοήθηκε να προτείνει ως εθνική επέτειο τη νίκη των Ελλήνων κατά των Περσών στη μάχη του Μαραθώνα. Τέλος, οι εθνικές εορτές μνημονεύουν γεγονότα τα οποία εμφυσούν την εθνική υπερηφάνεια και ενισχύουν την εθνική ταυτότητα μέσα από την ανάδειξη ενός κοινού, ηρωικού παρελθόντος. Παρά ταύτα, θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι κάποιες φορές τα ιστορικά γεγονότα που αναγορεύονται σε εθνικές επετείους είναι αμφίσημα. Το πιο χαρακτηριστικό τέτοιο παράδειγμα είναι η Γαλλική Επανάσταση, οι εορτασμοί της οποίας αντιστρατεύονταν την έννοια της ιστορικής συνέχειας, καθώς ήθελαν να υπογραμμίσουν τη ρήξη με το παρελθόν και το Παλιό Καθεστώς, ενώ αναμόχλευαν την αντιπαλότητα μεταξύ των οπαδών της δημοκρατίας και των μοναρχικών.¹²

Το δεύτερο ερώτημα είναι γιατί πρέπει να υπάρχουν επέτειοι, ποιον σκοπό εξυπηρετούν; Πρωτίστως, οι τελετουργίες των επετείων διατρανώνουν την πίστη του πλήθους στη νεωτερική θρησκεία που ονομάζουμε έθνος – η χαλύβδωση της εθνικής ενότητας, αυτός είναι ο κεντρικός τους στόχος. Ακριβώς για τον λόγο αυτό τα τραυματικά και τα διαιρετικά επεισόδια της εθνικής βιογραφίας (οι στρατιωτικές ήττες, οι εμφύλιοι πόλεμοι) δεν έχουν καμιά ελπίδα να αναχθούν σε εθνικές εορτές. Δεν είναι τυχαίο ότι η νίκη του Εθνικού Στρατού σε βάρος του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας ενώ εορταζόταν στα μετεμφυλιακά χρόνια, ποτέ δεν καθιερώθηκε ως εθνική επέτειος. Ακόμα και στα χρόνια της δικτατορίας των συνταγματαρχών η 29η Αυγούστου εορταζόταν γενικά ως «ημέρα της πολεμικής αρετής των Ελλήνων» και δεν ήταν βέβαια εθνική εορτή, όπως η 28η Οκτωβρίου και η 25η Μαρτίου.¹³ Τα διαιρετικά ιστορικά ορόσημα δεν προσφέρονται διόλου για την εθνική ενότητα. Γι' αυτό και οι κατά καιρούς τελετές μνήμης τους από επιμέρους πολιτικές παρατάξεις στιγματίζονται ως «γιορτές μίσους» και απαξιώνονται στις συνειδήσεις των πολλών. Επιπλέον, όπως προαναφέρθηκε, τις τελευταίες τρεις δεκαετίες, ορισμένα τραυματικά επεισόδια, εκείνα κυρίως που αναδεικνύουν το οικείο έθνος ως θύμα βάρβαρων αλλοεθνών, βρίσκουν μια θέση στο εθνικό εορτολόγιο, όχι όμως ως

12. M. Ozuf, *Festivals and the French Revolution* (Κέμπριτζ: Harvard University Press, 1988).

13. Π. Βόγλης, «Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν: Μνήμη, μαρτυρία, ταυτότητα», *Τα Ιστορικά* 47 (2007): 437-456

εθνικές επέτειοι αλλά ως ημέρες μνήμης. Χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση είναι η θέσπιση δυο συναφών ημερών μνήμης: το 1994 καθιερώθηκε η 19η Μαΐου ως «ημέρα μνήμης της γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου» και το 1998 καθιερώθηκε η 14η Σεπτεμβρίου ως «ημέρα μνήμης» της Μικρασιατικής καταστροφής.¹⁴ Το συλλογικό τραύμα της βίας και της προσφυγιάς μπορεί να αξιοποιηθεί επίσης για τη συσπείρωση του έθνους, καθώς όσοι υπέφεραν ή έχασαν τη ζωή τους εντάσσονται στο πάνθεον των αθώων θυμάτων-μαρτύρων του έθνους. Τα θύματα ενώνουν όσο και οι ήρωες.

Το τρίτο ζήτημα αφορά τις τελετές που λαμβάνουν χώρα στις εθνικές επετείους. Για να απαντήσουμε χρειάζεται να διευρύνουμε την οπτική μας και να εξετάσουμε τα χαρακτηριστικά των τελετών γενικότερα, στις οποίες εντάσσονται και οι εθνικές επέτειοι. Η Catherine Bell στο έργο της έχει αναλύσει τα βασικά χαρακτηριστικά των τελετών. Η σταθερή επανάληψη των τελετών σε ετήσια βάση δημιουργεί στη κοινωνία μια αίσθηση κυκλικότητας, η οποία με τη σειρά της δημιουργεί την αίσθηση της συνέχειας παρά τις ιστορικές αλλαγές που συμβαίνουν με το πέρασμα του χρόνου, και επιβεβαιώνει τις κοινές αξίες ή το κοινό παρελθόν μιας κοινωνίας ενισχύοντας τους συνεκτικούς δεσμούς. Επιπλέον, οι τελετές έχουν μια επιτελεστική διάσταση, αποσκοπούν στην αισθητηριακή διέγερση του κοινού ώστε να βιώνει την τελετή ως ψυχοσωματική εμπειρία, κατασκευάζουν έναν μικρόκοσμο μέσα από σημαίνουσες κατηγορίες με τις οποίες οι άνθρωποι μπορούν να ταυτιστούν.¹⁵ Κατηγορίες όπως η πατρίδα, η θυσία ή η τιμή συγκροτούν τον πυρήνα των εθνικών επετείων, επιτρέπουν τη συναισθηματική ταύτιση του κοινού με τα δρώμενα της τελετής, δημιουργούν έναν φανταστικό δεσμό ενότητας μεταξύ όσων παρακολουθούν την τελετή στο παρόν και των ηρώων του παρελθόντος.

Η ενότητα, βέβαια, διόλου δεν συνεπάγεται την άμβλυνση της ιεραρχίας, τη συρρίκνωση της κρατικής εξουσίας. Το ακριβώς αντίθετο συμβαίνει. Οι επέτειοι γίνονται αφορμή να νομιμοποιηθεί και άρα να ισχυροποιηθεί η κρατική εξουσία, αλλά και να προβάλει την ισχύ της. Οι στρατιωτικές παρελάσεις αποτελούν, ίσως, την επιτομή της επίδειξης της ισχύος – ειδικά η παρουσίαση των πιο σύγχρονων κάθε εποχή επιτευγμάτων της στρατιωτικής τεχνολογίας βρίσκεται στον πυρήνα αυτής της επίδειξης. Η αρχιτεκτονική των τελετουργιών είναι, επίσης, εξίσου αποκαλυπτική. Οι κεντρικές εκδηλώσεις, δηλαδή οι στρα-

14. Τ. Κωστόπουλος, *Πόλεμος και εθνικάθάραση. Η ξεχασμένη πλευρά μιας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης, 1912-1922* (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2007), σ. 219-273.

15. C. Bell, *Τελετουργία. Προοπτικές και διαστάσεις* (Αθήνα: Ηριδανός, 2022), σ. 373-377 και 435-447.

τιωτικές (και οι μαθητικές στην ελληνική περίπτωση) παρελάσεις, διεξάγονται στις κεντρικές λεωφόρους ώστε να αναδύεται η αίσθηση της προέλασης, να τονίζεται το επικό στοιχείο και να υπογραμμίζεται στον δημόσιο χώρο η βαρύτητα της τελετής. Στην Αθήνα το επίκεντρο της τελετής αποτελεί η πλατεία Συντάγματος, ένας χώρος πολλαπλών συμβολισμών: το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη συνδέεται με το ηρωικό παρελθόν και τους αφανείς στρατιώτες που έπεσαν νεκροί πολεμώντας για την πατρίδα ενώ το κτίριο του κοινοβουλίου συνδέεται με την πολιτική εξουσία και το παρόν. Η συνολική σκηνή ωστόσο διαθέτει το κέντρο της. Είναι η εξέδρα των επισήμων, το βήθρο όπου οι εκπρόσωποι της πολιτειακής, πολιτικής, θρησκευτικής και στρατιωτικής εξουσίας υπερυψούνται, ξεχωρίζουν από το πλήθος. Η χορογραφία της πομπής προσαρμόζεται ανάλογα. Η απόδοση τιμής στην ηγεσία με στροφή της κεφαλής στρατιωτών και μαθητών, αντανακλά τις ιεραρχικές σχέσεις και ταυτόχρονα νομιμοποιεί την κρατική εξουσία ως εθνική εξουσία.

Οι τελετές διαταράσσουν τη ροή του καθημερινού χρόνου ακριβώς για να υπογραμμίσουν τη σημασία τους, δηλαδή ότι η ημέρα της τελετής δεν είναι σαν μια οποιαδήποτε άλλη μέρα του χρόνου, αλλά είναι μια ξεχωριστή, σημαντική μέρα. Αυτό συμβαίνει με διάφορους τρόπους. Ας σκεφτούμε τους εορτασμούς των δύο εθνικών επετείων στην Ελλάδα. Ημέρα αργίας για τους εργαζόμενους· σημαιοστολισμοί και φωταγωγήσεις των κεντρικών οδών· έπαρση της σημαίας στα δημόσια κτίρια· δοξολογίες σε εκκλησίες και λιτανείες ιερών εικόνων· καταθέσεις στεφάνων σε προτομές, μνημεία και ανδριάντες, επιμνημόσυνες δεήσεις και εκφωνήσεις πανηγυρικών· στρατιωτικές και μαθητικές παρελάσεις· διαγγέλματα της πολιτειακής και πολιτικής ηγεσίας. Όλες αυτές οι τελετουργίες συνθέτουν ακριβώς μια δημόσια εικονογραφία του έθνους και της εξουσίας με υψηλή συμβολική αξία: κινητοποιούν αισθήματα υπερηφάνειας, επιδεικνύουν την ισχύ και τη ζωτικότητα του έθνους, καλούν σε συσπείρωση γύρω από την εξουσία.

Την ίδια στιγμή οι εθνικές επέτειοι και οι συναφείς τελετουργίες αποπνέουν μια διάχυτη αίσθηση ακινησίας. Πράγματι, εάν σκεφτούμε τις επετείους της 25ης Μαρτίου και της 28ης Οκτωβρίου, ο εορτασμός τους βασίζεται στην περιοδική, κατ' έτος, επανάληψη των ίδιων μοτίβων και αφηγήσεων. Το ρεπερτόριο είναι περιορισμένο, κατά βάση σταθερό, παραμένει σε γενικές γραμμές ίδιο για δεκαετίες. Η άενη επανάληψη, η απουσία εναλλαγής, ξαφνιάσματος, καινοτομίας, ωθεί κάποιους να μιλάνε για απονεύρωση των επετείων, για απώλεια του αρχικού νοήματος, για εμπορευματοποίηση, για γενικευμένη αδιαφορία. Ωστόσο, το «νόημα» των εθνικών επετείων βρίσκεται ακριβώς στην απaráλ-

λακτη περιοδικότητά τους. Σε μια συνθήκη διαρκών αλλαγών και απρόβλεπτων εξελίξεων, οι εορτασμοί των εθνικών επετείων προσφέρουν σταθερότητα και προβλεψιμότητα, δημιουργούν μια αίσθηση αντοχής στον χρόνο. Το έθνος είναι πάντοτε εδώ, ακριβώς όπως μάθαμε να το αναγνωρίζουμε από τα μαθητικά μας χρόνια, μια σταθερή εικόνα σε έναν χαοτικό κόσμο. Μέσα από τη σταθερή τελετουργική υπενθύμισή του το παρελθόν, παρότι μακρινό και εξόχως σύνθετο, μετατρέπεται σε κάτι οικείο και σαφές, σε κάτι που εγκιβωτίζεται σε μια απλή σειρά συμβολικών κινήσεων – το παρελθόν το γνωρίζουμε (νιώθουμε πως το γνωρίζουμε), μπορούμε σε αυτό να οικοδομήσουμε την ταυτότητά μας, να πατήσουμε σταθερά ώστε να αντιμετωπίσουμε ένα μέλλον που φαντάζει όλο και περισσότερο δυσόιο.

Στους εορτασμούς το παρελθόν αναβιώνει, μερικές φορές μάλιστα κυριολεκτικά όπως στις περιπτώσεις των ιστορικών δρώμενων ή των αναπαραστάσεων ιστορικών γεγονότων. Ή για να το θέσουμε διαφορετικά, η κοινωνία δεν παρακολουθεί απλώς τις τελετές, αλλά συμμετέχει σε αυτές, τουλάχιστον ένα τμήμα της. Στο πλαίσιο των εορτασμών για την εκατονταετηρίδα της ελληνικής επανάστασης που έγιναν στο Παναθηναϊκό Στάδιο για την «εορτή της σημαίας» διοργανώθηκε μια μεγάλη πομπή (σε απομίμηση των πομπών στα αρχαία Παναθήναια) στις 27 Απριλίου 1930 όπου συμμετείχαν σώματα ευζώνων, στρατιώτες, ναύτες, ιερείς, αθλητικά σωματεία, μαθητές και μαθήτριες, πρόσκοποι, επαγγελματικά σωματεία, ομάδες με παραδοσιακές φορεσιές από τις διαφορετικές επαρχίες της χώρας, ενώ στην κεφαλή της πομπής βρισκόνταν δεκαοκτώ ομάδες που αντιπροσώπευαν τις περιόδους «της τρισχιλιετούς ιστορίας του Έθνους».¹⁶ Με ανάλογο τρόπο οι μαθητές και μαθήτριες που συμμετέχουν στους εορτασμούς που γίνονται κάθε χρόνο σε κάθε σχολείο με απαγγελία ποιημάτων και σκετς καλούνται να αποκτήσουν μια βιωματική σχέση με το παρελθόν και με το έθνος.

Το τελευταίο ζήτημα, ίσως το πιο κομβικό, αφορά τη μνήμη. Το παρελθόν δεν μετουσιώνεται μόνον σε ιστορία, αλλά μεταμορφώνεται σε παρόν μέσα από σχήματα συνέχειας και αναλογίας· η ιστορική συνέχεια τονίζει τη διάρκεια, η ιστορική αναλογία υπογραμμίζει τη δομική ομοιότητα. Αυτό που μας ενδιαφέρει δεν είναι μόνο η (προφανής, συχνά) πολιτική και ιδεολογική χρήση του παρελθόντος, αλλά επίσης η ιστορική κουλτούρα που προάγουν οι εθνικοί εορτασμοί. Στον πυρήνα αυτής της ιστορικής κουλτούρας είναι η μνήμη. Το έθνος πρέπει να θυμάται διότι η συλλογική ταυτότητα πηγάζει από το κοινό πα-

16. Κουλούρη, *Φουστανέλες και χλαμύδες*, σ. 530-531.

ρελθόν. Το παρελθόν πρέπει να αναβιώνει για να τονώνει τη συλλογική, εθνική ταυτότητα στο παρόν. Οι εθνικές επέτειοι εντάσσονται στις επίσημες πολιτικές της μνήμης που διαμορφώνουν ένα κοινό παρελθόν. Ασφαλώς οι πολιτικές της μνήμης δεν μένουν αμετάβλητες στον χρόνο και γι' αυτό χρειάζεται να ιστοριοκοποιούνται. Τι επιλέγεται να θυμόμαστε και να γιορτάζουμε και τι αφήνεται στη λήθη; Πώς συνδέονται οι ατομικές μνήμες με τη συλλογική; Πότε και πώς, μέσα από τι είδους διεργασίες και συγκρούσεις, οι πολλαπλές ζώσες μνήμες μετατρέπονται στην ενιαία πολιτισμική μνήμη του έθνους; Τι συμβαίνει όταν οι διαιρεμένες μνήμες παραμένουν διαιρετικές και παρά τον χρόνο που μεσολαβεί ασυμφιλίωτες; Πώς συνδέεται η μνήμη με την ιστορία; Γιατί αυξάνονται τις τελευταίες δεκαετίες οι «ημέρες μνήμης»; Επηρεάζουν οι ιστορικές σπουδές τη μνήμη του έθνους; Μπορούν οι ιστορικοί να καταστήσουν τη συλλογική μνήμη περισσότερο συμβατή με τα πορίσματα της σύγχρονης ιστορικής επιστήμης; Κι ακόμα: Ποια είναι η σχέση των τοπικών με τους εθνικούς εορτασμούς; Πώς οι περιφέρειες περιορίζουν τις αποκλίσεις και διεκδικούν την προνομιακή ένθεσή τους διά των επετείων στον εθνικό μνημονικό κορμό; Πώς, τέλος, διαμορφώνεται ο επετειακός χάρτης με το πέρασμα των δεκαετιών και γιατί;

Οι μελέτες που περιέχονται σε ετούτο τον τόμο, εκκινούν από προβληματισμούς σαν αυτούς που προηγήθηκαν και προσανατολίζουν την έρευνα και την ανάλυση με οδηγούς ερωτήματα όπως τα παραπάνω. Κινούνται συνεπώς στην ολόενα ευρυνόμενη περιοχή μελέτης που πλέον ονομάζουμε δημόσια ιστορία. Άλλωστε ο τόμος αποτελείται από επιλεγμένες ανακοινώσεις (που κατόπιν υπέστησαν συστηματική επεξεργασία) στο ομότιτλο συνέδριο που οργάνωσε το μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Δημόσια Ιστορία του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου» τον Σεπτέμβριο του 2020. Οι περισσότερες από αυτές επικεντρώνονται αναμενόμενα στην πιο σημαντική από τις εθνικές μας επετείους, την 25η Μαρτίου, αυτή που υμνεί την Επανάσταση που συγκρότησε το ελληνικό έθνος και το ελληνικό κράτος.

Ο Ραϋμόνδος Αλβανός παρακολουθεί τις μεταβολές στη δημόσια μνήμη του Εικοσιένα, όπως αυτές αποτυπώνονται στον Τύπο από το 1922 έως το 1974, και τις συσχετίζει με τις διακυμάνσεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Διακρίνει χονδρικά τρεις περιόδους: Από τη Μικρασιατική Καταστροφή έως το 1930, στα επετειακά δημοσιεύματα η Επανάσταση ήταν –αναμενόμενα– ο δίκαιος ξεσηκωμός των Ελλήνων ενάντια στη «μακραίωνη και στυγερά δουλεία του Τούρκικου ζυγού». Ύστερα όμως από το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας του 1930 οι αρνητικές αναφορές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τείνουν να μειώ-

νονται, ενώ το μεγαλείο της Επανάστασης έγκειτο στο γεγονός πως οι Έλληνες ξεσηκώθηκαν περιφρονώντας «και πλούτη και δόξαν και ησυχίαν». Στο διάστημα αυτό, η πολιτική φιλίας ανάμεσα στις δύο χώρες (Ελλάδα και Τουρκία) εκφράστηκε με ποικίλες συμβολικές κινήσεις, ακόμα και απρόσμενες, όπως όταν –στις 25 Μαρτίου του 1933– ένα σμήνος τουρκικών αεροπλάνων πέταξε πάνω από το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη για να τιμήσει την ελληνική εθνική επέτειο. Οι διαδηλώσεις στην Κύπρο υπέρ της Ένωσης και οι διώξεις των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης τον Σεπτέμβριο του 1956 θα επιδεινώσουν ξανά τις σχέσεις των δύο κρατών, πράγμα που θα αποτυπωθεί άμεσα στα επετειακά δημοσιεύματα του Τύπου: Οι Τούρκοι θα γίνουν ξανά η άγρια και βάρβαρη εκείνη Αυτοκρατορία που ύστερα από τέσσερις αιώνες κυριαρχίας δεν άφησε πίσω της ούτε ένα μνημείο πολιτισμού, ούτε κτίσμα, μία κατασκευή, μία γέφυρα ενσωματωμένη στον χώρο.

Στον Μεσοπόλεμο άρχισε να γιορτάζεται η 25η Μαρτίου και στις λεγόμενες τότε Νέες Χώρες, όσες εντάχθηκαν στο ελληνικό κράτος ύστερα από τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-13. Η Λήδα Παπαστεφανάκη εξετάζει τη διαμόρφωση και κρυστάλλωση του εορτασμού στη δεύτερη πιο σημαντική από τις πόλεις των Νέων Χωρών: στα Γιάννενα. Διαπιστώνει πως σταδιακά η επέτειος συνδέθηκε στον επίσημο λόγο με την ενσωμάτωση της Ηπείρου στο ελληνικό κράτος, αφενός υιοθετώντας τα βασικά νοηματικά και μορφολογικά μοτίβα του εθνικού κέντρου, αφετέρου αναδεικνύοντας τις μορφές μαρτύρων, αγωνιστών και λογίων που είχαν κάποια αναφορά στην Ήπειρο, όπως τον Διονύσιο «Σκυλόσοφο», τον φιλικό Αθανάσιο Τσακάλωφ, τον διδάσκαλο του Γένους Γεώργιο Γεννάδιο κ.ά. Διαπιστώνει όμως επίσης πως τόσο το τελετουργικό όσο και η νοηματοδότηση της επετείου ήρθαν ως αποτέλεσμα παρεμβάσεων από ετερογενείς κοινωνικές και πολιτικές ομάδες. Φιλελεύθεροι, μοναρχικοί, κομμουνιστές, εθνικιστές, αντικομμουνιστές και αντισημίτες παρενέβαιναν ποικιλότροπα προωθώντας η κάθε πλευρά διαφορετική οπτική. Αποκορύφωμα, οι συγκρούσεις που ξέσπασαν την 25η Μαρτίου του 1934 ανάμεσα σε μέλη του κομμουνιστικού κόμματος και μέλη της εθνικιστικής παραστρατιωτικής οργάνωσης ΕΕΕ. Εν κατακλείδι η επέτειος στα Γιάννενα του Μεσοπολέμου αξιοποιήθηκε τελικά για την ένταξη των νέων (και ανομοιογενών) πληθυσμών στο εθνικό αφήγημα, αλλά αυτό έγινε μέσα από πολλαπλές εντάσεις.

Στον εορτασμό της 25ης Μαρτίου επικεντρώνονται επίσης η Σταυρούλα Σύρου και ο Χρήστος Δερμεντζόπουλος. Εξετάζουν τη δομή και οργάνωση των σχολικών εορτών κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια και αναλύουν συστηματικά τις επετειακές ομιλίες (τους λεγόμενους «πανηγυρικούς»). Από τη διερεύνηση

εξάγουν τα πέντε κομβικά μηνύματα που εκπέμπουν οι θεσμοθετημένες αυτές μνημονικές τελετουργίες: οι Έλληνες είμαστε πολιτισμικά και ηθικά ανώτεροι από τους Τούρκους· η ορθόδοξη θρησκεία μάς προστάτευσε από τον εξισλαμισμό και τον εκδυτικισμό· με την Επανάσταση αποδείξαμε πως είμαστε γνήσιοι απόγονοι των ένδοξων αρχαίων Ελλήνων· οφείλουμε να προστατεύουμε την εθνική ομοψυχία διότι το έθνος κινδυνεύει από τη διχόνοια· το ένδοξο παρελθόν θα μας βοηθήσει να αντιμετωπίσουμε το πάντοτε δύσκολο και απειλητικό παρόν. Οι δύο συγγραφείς επισημαίνουν επίσης πως στα είκοσι αυτά χρόνια εκφωνούνται συχνά «πανηγυρικοί» με εναλλακτικές (αριστερές;) αναγνώσεις του Εικοσιένα, οι οποίες πράγματι ξεφεύγουν από τα συνήθη πλαίσια της εθνορομαντικής έξαρσης. Ωστόσο οι αναγνώσεις αυτές δεν αλλάζουν τελικώς το κυρίαρχο παράδειγμα της σχολικής γιορτής, διότι αφενός εγκιβωτίζονται στην ίδια παραδοσιακή δομή και οργάνωσή τους, αφετέρου μοιράζονται με τις εθνορομαντικές την πεποίθηση ότι το ελληνικό έθνος (ή ο ελληνικός λαός) κινδυνεύει διαρκώς από ξένους που επιβουλεύονται την ύπαρξή του.

Εκτός από την 25η Μαρτίου, κατά τον 19ο αιώνα, και συγκεκριμένα κατά την οθωνική περίοδο, θεσμοθετήθηκε και γιορταζόταν η ξεχασμένη σήμερα επέτειος της 3ης Σεπτεμβρίου 1843. Αυτήν εξετάζουν στο κείμενό τους ο Παναγιώτης Κιμουρτζής και η Άννα Μανδουλαρά. Ήταν μια νεωτερική επέτειος –σημειώνουν– πολύ μακριά από τις δυναστικές γιορτές (εφόσον υμνούσε το Σύνταγμα), η οποία επιπλέον δεν απολάμβανε τη σύμπνοια ανάμεσα στον βασιλιά και τον λαό, όπως η 25η Μαρτίου. Αντίθετα, επιβλήθηκε από τους αρχηγούς του κινήματος, το ίδιο βράδυ της 2ας προς 3η Σεπτεμβρίου, ενάντια στη θέληση του Όθωνα. Μέσα από την ανάλυση της καθημερινότητας των ετήσιων εορτασμών από το 1843 ως το 1862, το άρθρο περιγράφει και ερμηνεύει το πεδίο ανταγωνισμού ανάμεσα στις στρατιωτικοπολιτικές ελίτ και τη βαυαρική εξουσία όπως αυτό αποτυπώθηκε στον δημόσιο χώρο: η επέτειος της εξέγερσης συγκροτούσε, συστηματικά, ένα δημόσιο πεδίο έκφρασης αντιδυναστικών απόψεων. Έτσι, σε όλη τη δεκαετία του 1850, κάθε 3η Σεπτεμβρίου, θα διοργανώνονται ολοένα και περισσότερα εμφανώς αντιπολιτευτικά «πολιτικά συμπόσια» από κομματικά στελέχη των Ναπαίων, από αρθρογράφους, δικηγόρους, βουλευτές και κάθε είδους ανερχόμενους επαγγελματίες. Η επιτυχία τους να καθιερωθεί η 3η Σεπτεμβρίου ως εθνική εορτή, κατέδειξε τη συμβολική (και πραγματική) εξουσία τους στην κεντρική πολιτική σκηνή.

Τις προσλήψεις αυτών των δύο επετείων που θεσμοθετήθηκαν κατά τον 19ο αιώνα (της 25η Μαρτίου και της 3ης Σεπτεμβρίου) διερευνά στη συμβολή της η Αιμιλία Σαλβάνου. Συγκεκριμένα επικεντρώνεται στη δεκαετία του 1960

και εξετάζει τη Δημοκρατική Νεολαία Λαμπράκη (ΔΝΛ) και αυτό που ονομάζει «ακτιβισμό της μνήμης». Η ΔΝΛ στις συνθήκες πόλωσης και διώξεων που επικρατούσαν τότε επιδίωξε να συγκροτήσει μια πολιτισμική μνήμη, η οποία έδινε προτεραιότητα στις ιδέες και αξίες της Αριστεράς. Σε αυτό το πλαίσιο εξέχουσα θέση στις δράσεις της ΔΝΛ κατείχε η Επανάσταση του 1821 και η επέτειος της 25ης Μαρτίου. Η Επανάσταση του 1821 ανανοηματοδοτείται ως μια επανάσταση του λαού, η οποία έμεινε ανολοκλήρωτη καθώς η εθνική ανεξαρτησία δεν είχε ακόμη επιτευχθεί και επιπλέον συμπεριέλαβε και την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου (του 1843) για να επικαιροποιήσει το αίτημα για δημοκρατία, που είχε λάβει νέες διαστάσεις μετά τα Ιουλιανά του 1965. Η ανανοηματοδότηση του παρελθόντος και ο ακτιβισμός της μνήμης, υποστηρίζει η συγγραφέας, κατέληξαν στη δημιουργία από τη ΔΝΛ ενός συνολικά νέου εορτολογίου, στο οποίο οι ημέρες μνήμης ήταν συνδεδεμένες με τους αγώνες για τη δημοκρατία, την ανεξαρτησία και τον σοσιαλισμό.

Παρότι η 25η Μαρτίου κυριαρχεί στο συλλογικό μας φαντασιακό, η 28η Οκτωβρίου άφησε και αυτή ισχυρό αποτύπωμα στη συλλογική μας μνήμη. Τέσσερα κείμενα διερευνούν ορισμένες πολλαπλά ενδιαφέρουσες όψεις αυτής της επετείου.

Ο Λάμπρος Φλιτούρης στο άρθρο του συζητά τη θέση που κατέχει στη συλλογική μνήμη των ευρωπαϊκών κοινωνιών η επέτειος της λήξης του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και την ελληνική «εξαίρεση». Μεταπολεμικά η 8η-9η Μαΐου είχε καθιερωθεί ως ημέρα εορτασμών στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, αλλά σταδιακά και ιδιαίτερα μετά το 1989 στις πρώην κομμουνιστικές χώρες η επέτειος της λήξης του πολέμου καταργήθηκε ή υποβαθμίστηκε. Από την άλλη πλευρά στην Ελλάδα ήδη από τα χρόνια της Κατοχής είχε καθιερωθεί στη συνείδηση του λαού η 28η Οκτωβρίου ως σημαντική ημέρα, η οποία και καθιερώθηκε ως εθνική επέτειος λίγες ημέρες μετά την Απελευθέρωση, ενώ αντίθετα η λήξη του πολέμου πέρασε στην αφάνεια λόγω των αιματηρών μετακατοχικών εξελίξεων. Η 28η Οκτωβρίου, παρά τις διαφορετικές κατά καιρούς νοηματοδοτήσεις, συνδεόταν με ένα ηρωικό παρελθόν και ένα εθνικό αφήγημα και γι' αυτό η δεσπόζουσα θέση της στον επετειακό χάρτη της χώρας ουδέποτε αμφισβητήθηκε.

Με ένα συναφές ερώτημα, τις «περιπέτειες» του εορτασμού της 28ης Οκτωβρίου, ασχολείται και ο Μενέλαος Χαραλαμπίδης στο άρθρο του. Στα χρόνια της Κατοχής η 28η Οκτωβρίου συνδέθηκε με τη νίκη κατά των ιταλικών δυνάμεων και θεωρήθηκε προοίμιο της Αντίστασης κατά των δυνάμεων του Άξονα. Ωστόσο, λόγω των πολιτικών εξελίξεων, στη μεταπολεμική Ελλάδα η διάσταση της Αντίστασης και ο ρόλος του ΕΑΜ εξοβελίστηκαν από

τους επετειακούς εορτασμούς και αναδείχθηκε μόνο ο ηρωισμός των ενόπλων δυνάμεων στο μέτωπο της Αλβανίας. Η καθυστερημένη αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης το 1982 δεν αποκατέστησε τη συνέχεια μεταξύ του 1940-41 και του 1941-44 σε επίπεδο επίσημης μνήμης. Απέναντι σε αυτό τον δυϊσμό της επίσημης μνήμης, ο συγγραφέας προτείνει την ενεργότερη ανάμειξη της κοινωνίας στην οικειοποίηση του παρελθόντος μέσα από δράσεις δημόσιας ιστορίας αντλώντας από την ίδια την εμπειρία του ως οργανωτή τέτοιων δράσεων στην Αθήνα.

Η Τζένη Λιαλιούτη και η Έλενα Μαμουλάκη επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους σε έναν συγκεκριμένο εορτασμό: αυτόν της 28ης Οκτωβρίου που έγινε το 2011. Η επέτειος της έναρξης του ελληνοϊταλικού πολέμου αποτελεί ένα γεγονός που έχει ταυτιστεί στη συλλογική μνήμη με τον πατριωτισμό και ως τέτοιο αποτελεί κοινό πεδίο αναφοράς για όλες τις πολιτικές δυνάμεις. Ωστόσο, στις συνθήκες της πρόσφατης οικονομικής κρίσης η επέτειος μετατράπηκε σε πεδίο αντιπαράθεσης αντίπαλων πολιτικών μνήμης και χρήσεων της ιστορίας. Η ανάλυση των διαμαρτυριών που σημειώθηκαν κατά τους εορτασμούς της επετείου της 28ης Οκτωβρίου σε διάφορες πόλεις το 2011, δίνουν την ευκαιρία στην Τζένη Λιαλιούτη και την Ελένη Μαμουλάκη να πραγματευθούν την έννοια της ιστορικής αναλογίας ως τρόπο κατανόησης και συσχέτισης του παρελθόντος (του πολέμου του 1940 και της Κατοχής) και του παρόντος (τα επαχθή μνημόνια και ο ρόλος της Γερμανίας) από την πλευρά της κοινωνίας: το συγκρουσιακό παρόν μετέτρεψε το παρελθόν σε αντικείμενο αντιπαράθεσης.

Τέλος, η Οντέτ Βαρών-Βασάρ εξετάζει την εξέλιξη της μνήμης της εξόντωσης των Ελλήνων Εβραίων διακρίνοντας τρεις διαφορετικές περιόδους. Κατά την πρώτη περίοδο (1945-1990) στη δημόσια σφαίρα κυριάρχησε η σιωπή και η λήθη για την παρουσία και το τέλος των Ελλήνων Εβραίων, ενώ η μνήμη ήταν μια υπόθεση που αφορούσε πρωτίστως τα μέλη της εβραϊκής κοινότητας που είχαν επιζήσει και εξακολουθούσαν να ζουν στην Ελλάδα. Κατά τη δεύτερη περίοδο (1990-2004) αρχίζει να εκδηλώνεται το επιστημονικό ενδιαφέρον για την εξόντωση των Ελλήνων Εβραίων και παράλληλα ανεγείρονται τα πρώτα μνημεία. Η τρίτη περίοδος (από το 2005 έως τις μέρες μας) χαρακτηρίζεται από τη θεσμική μνήμη: καθιερώνεται η «εθνική ημέρα μνήμης» για τα θύματα του Ολοκαυτώματος, οργανώνονται τελετές και εκδηλώσεις, πολλαπλασιάζονται τα μνημεία σε πόλεις της χώρας και η Ελλάδα, κατά μια έννοια, «συντονίζεται» με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες ως προς την ένταξη της μνήμης της εξόντωσης των Ελλήνων Εβραίων στη συλλογική και την ιστορική μνήμη.

Σε σύγκριση με τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Πρώτος Παγκόσμιος

Πόλεμος (1914-18) άφησε λιγότερα ίχνη στις μνημονικές πολιτικές. Η Έλλη Λεμονίδου στρέφει την προσοχή της στους εορτασμούς που έγιναν σε Ελλάδα και Γαλλία για την επέτειο των εκατό χρόνων από τη λήξη του. Αφετηρία της είναι η διαπίστωση ότι ο Μεγάλος Πόλεμος (όπως ονομάστηκε τότε) εγγράφηκε με διαφορετικό τρόπο στην ιστορική μνήμη των διαφόρων χωρών. Στη Γαλλία η επέτειος των χρόνων δεν αποτέλεσε τομή ή αφορμή για νέες προσεγγίσεις, αλλά αντίθετα ήλθε να επισφραγίσει προσεγγίσεις και προσλήψεις των προηγούμενων δεκαετιών. Οι εκδηλώσεις ήταν οργανωμένες κεντρικά από το κράτος, οι ιστορικοί έπαιξαν σημαντικό ρόλο, η τοπική διάσταση ήταν ιδιαίτερα έντονη και, επίσης, επιδιώχθηκε η σύνδεση των εορτασμών με τη σχολική εκπαίδευση και τους μαθητές. Στην Ελλάδα, αντίθετα, όπου ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος επισκιάστηκε από άλλες εξελίξεις, η μνήμη του ήταν υποβαθμισμένη, και αυτό ήταν κάτι που δεν άλλαξε στην επέτειο των εκατό χρόνων. Δεν υπήρξε κεντρικός συντονιστικός φορέας των εκδηλώσεων, ενώ το όποιο ενδιαφέρον αφορούσε κυρίως την επιστημονική κοινότητα με τη διοργάνωση συνεδρίων, την έκδοση μελετών, την εκπόνηση ερευνητικών προγραμμάτων κλπ., δείχνοντας την έκκεντρη θέση που εξακολουθεί να κατέχει ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος στη συλλογική μνήμη.

Παρότι η Επανάσταση του '21 και το Έπος του Σαραντα κυριαρχούν αδιφιλονίκητα στον επετειακό χάρτη της Ελλάδας, η Μεταπολίτευση έχει και αυτή το (μικρότερο) μερίδιό της. Ή θα περίμενε κανείς να έχει. Ο Πολυμέρης Βόγλης και η Ελένη Πασχαλούδη εξετάζουν γιατί η 24η Ιουλίου 1974 δεν έγινε εθνική επέτειος, αν και το 1975, στην πρώτη επέτειο της αποκατάστασης της δημοκρατίας, διοργανώθηκαν μεγάλες εκδηλώσεις στην Αθήνα. Από το 1976, όμως, μέχρι τις μέρες μας η επέτειος της 24ης Ιουλίου μετατράπηκε σε μια εθιμοτυπική δεξίωση στο προεδρικό μέγαρο με επιλεγμένους καλεσμένους. Ο βασικός λόγος είναι ότι τα γεγονότα της 24ης Ιουλίου 1974 ανακαλούσαν στη μνήμη ένα παρελθόν που ήταν δύσκολο να τονώσει την εικόνα του συλλογικού εαυτού, καθώς συνδεόταν με τις τραγικές εξελίξεις στην Κύπρο και την τουρκική εισβολή-κατοχή. Επιπλέον, η αμηχανία των πολιτικών δυνάμεων απέναντι στον τρόπο με τον οποίο είχε γίνει η μετάβαση από τη δικτατορία στη δημοκρατία, οδήγησε τελικά στην ανάδειξη μιας άλλης επέτειου, της 17ης Νοεμβρίου. Η εξέγερση του Πολυτεχνείου μπορεί να μην έγινε επέτειος ισότιμη με τις δυο άλλες εθνικές επετείες, αλλά αποκατέστησε την εικόνα του συλλογικού εαυτού στον βαθμό που εντάχθηκε στην «αντιστασιακή παράδοση» του έθνους.

Η επέτειος του Πολυτεχνείου βρίσκεται στο επίκεντρο της συνεισφοράς του Χάρη Αθανασιάδη. Εξετάζεται συστηματικά η πολεμική που ξεδιπλώθηκε εναντίον της κατά τη δεκαετία της οικονομικής κρίσης (2011-19), μια πολε-

μική που εκκινεί από δύο διαφορετικές αφετηρίες και έχει δύο διαφορετικούς στόχους: Οι πολιτικοί και διανοούμενοι της Άκρας Δεξιάς αμφισβητούν την ύπαρξη νεκρών στο Πολυτεχνείο, αποσκοπώντας κυρίως στον εξωραϊσμό της δικτατορίας και, εμμέσως, στην αμαύρωση της μεταπολιτευτικής Δημοκρατίας· οι πολιτικοί και διανοούμενοι του φιλελεύθερου χώρου αμφισβητούν τη συνεισφορά του Πολυτεχνείου στην πτώση της δικτατορίας και, εμμέσως, την αξία και τον ρόλο των κοινωνικών κινημάτων στην εξέλιξη των κοινωνιών. Και οι δυο κατηγορίες πολεμίων θεωρούν πως οι μνημονικές εκδηλώσεις που καθιερώθηκαν ντε φάκτο στη Μεταπολίτευση (κατάθεση στεφάνων, πορεία και σχολική γιορτή) είναι πολιτικά χρωματισμένες και άμεσα ή έμμεσα ζητούν την κατάργηση ή την υποβάθμιση και απονεύρωσή τους. Εάν ο στόχος τους επιτευχθεί –καταλήγει ο Αθανασιάδης–, θα αποτελέσει μια κρίσιμη συμβολική νίκη της συντηρητικής και φιλελεύθερης ιδεολογίας απέναντι στις δυνάμεις που ευαγγελίζονται μια κοινωνία περισσότερο δίκαιη και ελεύθερη. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι η πολεμική ενάντια στην πιο ριζοσπαστική και πιο αντικομφορμιστική από τις επετείους μας κορυφώθηκε στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, όταν μεγάλα τμήματα της κοινωνίας αμφισβήτησαν με ένταση τη διαχείριση των συλλογικών υποθέσεων από τις καθιερωμένες πολιτικές ελίτ.

Τέλος, εκτός από τις λίγες πανεθνικές επετείους με το αυστηρό πρωτόκολλο, υπάρχουν επίσης πολλές τοπικές διαφόρων ειδών. Σε αυτές στρέφει το ενδιαφέρον της η Ελένη Κούκη προσπαθώντας να συγκροτήσει μια τυπολογία ώστε να γίνουν ορατές οι λειτουργίες τους. Στους τοπικούς εορτασμούς, σε αντίθεση με τους πανεθνικούς, κυριαρχεί η ποικιλομορφία: είναι πολλοί, έχουν διαφορετικές αφετηρίες και είναι συχνά ασυνεχείς. Ακριβώς γι' αυτό όμως αποκτούν ενδιαφέρον: μας επιτρέπουν να διακρίνουμε τις αντικρουόμενες οπτικές που αναπτύχθηκαν γύρω από την καθιέρωση και τη διεξαγωγή τους, τις διαφορετικές ελίτ που επιδίωξαν τη συγκρότησή τους και τις πολλαπλές μεταμορφώσεις τους στο πέρασμα των δεκαετιών. Ωστόσο, παρά την ποικιλομορφία τους, οι τοπικοί εορτασμοί έχουν κάτι κοινό: αποτελούν πρώτα απ' όλα επιτελέσεις του συνανήκειν στον εθνικό κορμό – δηλώνουν, αναδεικνύουν και υμνούν τη συνεισφορά της τοπικής κοινότητας στην εθνική συγκρότηση. Ταυτόχρονα, αξιολογούνται προκειμένου να αναδειχθούν και τεθούν στο κεντρικό κράτος τα ιδιαίτερα αιτήματά τους. Εξετάζοντας συστηματικά αυτή τη διπλή λειτουργία των τοπικών επετειών (καθώς και τις προσπάθειες του κεντρικού κράτους να διεισδύσει και να ελέγξει τα τελετουργικά τους) ίσως μπορέσουμε να κατανοήσουμε πληρέστερα τη διαδικασία συγκρότησης του έθνους στον χώρο και τον χρόνο.